

Mossyna'nın Adı ve Coğrafi Konumu

Gülseren Mutlu*

ORCID-0000-0001-7434-2036

Öz

Yer adları, tarihin seyri içerisinde toplumların kara kutularıdır. Toplumun geçmişten bugüne aktara geldiği bir miras ya da bir genetiğidir. Bir milletin yerleşme tarihi için en önemli yaşayan belgelerinden birisidir. Kendisinden bir parça olan dil yapılarıyla da doğrudan ilişkili olan yer isimleri, toplumun hayat tarzı, kültürüdür aynı zamanda. Batı Anadolu'da Denizli ili Çal ilçesi ve Çürüksu Vadisi dolaylarında ilk olarak 1800'lü yıllarda ve 1900'lü yıllarda gezginler tarafından yapılan raporlar ve son yıllarda yapılmış yüzey araştırmaları dışında bölge ile ilgili pek çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışmamızda son yıllarda modern yöntemlerle yapılan çalışmalarda lokalizasyonu konusunda bir takım tespit çalışmaları yapılmış olan "Mossyna"nın bir kent ya da bir bölge olarak bu ismi nereden almış olabileceği konusu ele alınacaktır. Arkeolojik ve Epigrafik veriler çerçevesinde Hellen Roma Çağı haritaları ve Antik yazar ve ülkemize gelen seyyahların Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası'na ilişkin çalışmaları, bölgede yapılmış yüzey araştırmaları ayrıca bölgeye has öne çıkan kültür özellikleri dikkate alınarak bir değerlendirmesi yapılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mossyna, Mossy, Çal ve Yöresi, Thrak

Gönderme Tarihi: 24/02/2020

Kabul Tarihi: 25/03/2020

* Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi, Fen/Ebeiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
E-Mail: gmutlu@pau.edu.tr

Mossyna's Name and Geographical Location

Gülseren Mutlu

ORCID-0000-0001-7434-2036

Abstract

Place names are black boxes of societies in the course of history. It is a heritage or a genetics that society has passed on from past to present. One of the most important living documents of a nation's settlement date. The names of places that are directly related to the language structures that are part of it are the lifestyle and culture of the society. In Western Anatolia, there are not many studies related to the region other than the report made by travelers in the 1880s and 1900s, and the surveys conducted in recent years around the county of Çal province and Çürüksu Valley in Denizli. In this study, the subject of "Mossyna", which has been done in recent years with some determination studies on location in modern studies, will be discussed where it may have taken this name as a city or a region. Within the framework of archaeological and epigraphic data, Hellen Roma period maps and ancient writers and travelers coming to our country will be tried to be evaluated considering the historical geography of Anatolia, the surface researches made in the region and also the cultural features that stand out in the region.

Keywords: Mossyna, Mossy, Çal and its region, Thrac

Received Date: 24/02/2020

Accepted Date: 25/03/2020

Название и географическое положение Моссины

Резюме

Топонимы, т.е. географические названия, на протяжении истории это «черные ящики» обществ. Это наследие или генетика, которую общество передало из прошлого в настоящее. Одно из самых важных живых доказательств поселений народов. Географические названия, которые напрямую связаны с языковыми структурами, одновременно являются образом жизни и культурой данного общества. В Западной Анатолии не так много исследований, связанных с этим регионом, за исключением записок, сделанных путешественниками в 1800-х и 1900-х годах, и исследований проведенных в последние годы в районе Чала и Долине Чурюксу. В этом исследовании тема «Мосина», которая проводилась в последние годы с некоторыми исследованиями по определению локализации в исследованиях, выполненных с использованием современных методов, будет обсуждаться как город или регион. В рамках археологических и эпиграфических данных на картах древнеримского периода и древних писателей и путешественников приезжающих в нашу страну, будет предпринята оценка с учетом исторической географии Анатолии, наземных исследований, а также культурных особенностей, которые выделяются в регионе.

Ключевые слова: Мосина (Mossyna), Мосси (Mossy), Район Чал, Фрак

Получено: 24/02/2020

Принято: 25/03/2020

Giriş

Yer isimleri toplumsal hafızayı şekillendirici araçlar olmaları bakımından bir toplumun yerleşme tarihi için yaşayan en önemli belgelerden biridir. Yer isimlerine yönelik bilimsel çalışmalar 90'lı yıllardan itibaren yoğunluk kazanmıştır. Yer belirleme ve yer adları konusunda bilim insanlarının çalışmalarında ses benzerliği önemli rol oynamaktadır.¹ Bu tür yaklaşımlar bölgenin tarihi ve coğrafi verileri ile de uyumlu olduğu zaman, çalışma bilimsel anlamda değer arz etmektedir. Dil bilimcilerin daha çok çalışma alanına girmekle birlikte bu çalışma, tarihsel süreçte, bölgenin coğrafi ve kültürel özelliklerinin bu ismin alınmasındaki önemini vurgulamak adına önemli olacaktır.

Kültür ve medeniyetin geçmişine yönelik araştırmalarda kalıntılardan ve kültür izlerinden yola çıkarak elde edilen verilerin birbirleriyle ilişkilendirilerek sonuca varma metodu olan analiz yönteminin kullanıldığı bu çalışma yer isimlerinin, toplumsal hafızanın sosyal ve kültürel unsurlarını oluşturmada ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Oluşturulan bu isimler sosyal kimliğin korunmasına yönelik girişimler olarak devam etmektedir.² Yer isimlerinin sembolik önemi, ismin nitelendirildiği mekanla özdeşleşmenin uzun vadede toplumda oluşturduğu içselleştirmenin etkisiyle mekanı paylaşan toplumun hafızasının şekillendirilmesinde yatmaktadır.

Bu noktada son yıllara kadar lokalizasyonu hakkında farklı görüşlerin yer aldığı yörenin, yazılı ve arkeolojik veriler ışığında, tarihi coğrafyasıyla ilişkili olarak da kültürel özellikleri ele alınacaktır. MÖ 2. Bin yıl çalışma bölgesinin yer aldığı Ege Bölgesi coğrafyası, Arzawa Konfederasyonunun (KUR.KUR^{MEŞ URU} Arzawa³) yönetimi altında hareketli bir bölge olmuştur.⁴ Hititler II. Murşili'nin iktidarı döneminde bölgeyi

¹ Sedat Alp, *Hitit Çağında Anadolu Çiviyazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar*, Ankara: Tübitak Yayınları, 2002, 48.

² D. H. Anderman, "A Street Fit for a King Naming Places and Commemoration in the American South", *Professional Geographer*, 52 (4), (2000): 672.

³ I. Singer, "Western Anatolia in the Thirteenth Century B.C. According to the Hittite Sources Authors", *Anatolian Studies*, Vol. 33, (1983): 206.

⁴ Firuzan Kınal, *Arzawa Memleketlerinin Mevkii ve Tarihi*, Ankara: 43; A. M. Dinçol, "Hititler", *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, Cilt 1, (1982):37; T. Yakar, "MÖ II. Binyılda Denizli ve Çevresi", *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu*, (2000): 274-297.

kendilerine rakip olmaması amacıyla Mira, Kuwalya, Seha, Appawiya ve Haballa olarak bölgelerde Arzawa Ülkesi Hitit Devleti'ne karşı isyan hareketlerini sürdürmüştür.⁵ Bu birliklerden Mira-Kuwalya Ülkesi genel olarak Afyon ilinin batısına B. Menderes Vadisi'ne konumlandırılmıştır.⁶ Mossyna'nın da içerisinde yer aldığı bu ülke toprakları, Geç Tunç Çağı'ndan itibaren yerleşim gördüğü bilinen ve doğal zenginliklere sahip, II. Murşili'nin esirleri götürmesi bahsinde yer aldığı şekliyle birçok insanın yaşayabilmesine olanak sağlayacak ölçüde zengin bir bölge olarak kaynaklarda yer almıştır.⁷ Nitekim J. Mellaart başta olmak üzere bazı müellifler tarafından Hititlerin batı ile olan ilişkilerinin temelinde de yine Batı Anadolu'nun zenginlik kaynaklarının olduğu düşünülmüştür.⁸

Mira ülkesi, Hitit Ülkesi ile çok yakın hatta sınır olmasından dolayı doğru batı-doğu güzergahında önemli bir nokta olarak görülmüştür. Hititlerin öncelikle geçmek zorunda oldukları bir mevki olduğu için de politik açıdan önemli merkezler arasında bulunmaktadır. Hititler tarafından Arzawa üzerine yapılan seferlerin de bu anlamda daha çok ekonomik kaynaklı olduğu ve bölgenin Hititlerin batıdaki hedeflerinden biri olduğu düşünülmüştür.⁹ Hititlerin Orta Krallık Dönemi'nde kuzeyde Gaga tehlikesiyle uğraştığı esnada ise Arzawa Krallığı, Tel Amarna arşivinde "Arzawa Mektupları" olarak geçen kayıtlardan öğrenildiği üzere, Mısır ile ilişkilerini kuvvetlendirmiştir. Böylelikle de Batı Anadolu'da Mısır coğrafyasına değin etkisini hissettirdiği güçlü bir konuma sahip olmuştur.¹⁰ MÖ 2. bin yıl bölgedeki hakim güçler ile devam eden ilişkilerde genelde temkinli davranılmış diplomatik yollar denenip, yapılan seferlerde daha ziyade evlilikler yapılmak suretiyle bağ kurulmaya çalışılmış son çare olarak savaş

⁵ J. Garstang, "Hittite Military Roads in Asia Minor: A Study in Imperial Strategy with a Map", *American Journal of Archaeology*, Vol. 47, (1943): 40; Singer, "Western Anatolia in the Thirteenth Century B.C. According to the Hittite Sources Authors", 206.

⁶ J. G. Macqueen, "Geography and History in Western Asia Minor in the Second Millennium B.C.", *An St 18*, (1968): 177; J. G. Macqueen, *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*, çev. Esra Davutoğlu, Ankara: Arkadaş Yayıncılık, 2018, 26; A. Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu II*, İstanbul: 2003, 22.

⁷ Singer "Western Anatolia in the Thirteenth Century B.C. According to the Hittite Sources Authors", 206-207; Yusuf Kılıç- Serkan Başol - Elvan Eser, "Mira-Kuvwalia'dan Miryokefalon Zaferi'ne Çivril ve Yöresi", *Miryokefalon Zaferi*, (2020): 14-19.

⁸ J. Yakar, *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi, Tunç ve Demir Çağlarında Kırsal Kesimin Sosyo-Ekonomik Yapısı*, çev. Selen Hırçın Riegel, Homer Yayıncılık, 1976, 117-119.

⁹ T. Yiğit, "MÖ II. Binyılda Denizli ve Çevresi", *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu*, (2007): 11.

¹⁰ Yiğit "MÖ II. Binyılda Denizli ve Çevresi", 9-10.

tercih edilmiştir. Genel anlamda bakıldığında bu hareketli durum, Batı Anadolu'nun sosyolojik yapısı, kozmopolitan etnik yapısı ve özgürlükçü tavırları ile açıklanmıştır.¹¹

1. Modern Araştırmalarda Mossyna Coğrafyası

Batı Anadolu'da Hellen ve Roma Çağı literatüründe "Mossyna" (Μόσσυνα)¹² olarak yer alan isim¹³ Bizans Çağı'na gelindiğinde haritalarda "Çal" ismiyle geçmektedir.¹⁴ Mossyna /Mosyna¹⁵, Barrington Atlas'ta Denizli ili Çal ilçesi-Sazak yerleşiminin 6 mil kuzey-doğusunda Pergamun Conventus'una dahil edilmiş bir bölge adı olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁶ Plinius, Mossyna için yaklaşık aynı bölgeyi işaret etmektedir¹⁷ Anderson ise, Thiounta (Gözler)¹⁸ yakınında özerk bir yönetim olarak bölgeyi tanımlamaktadır. Mossyna, geniş çerçevede Hieropolis, Maiandros (Büyük Menderes) ve Dionysopolis arasındaki yöreye karşılık gelmekte olup Denizli ili Çal ilçesi ve yöresinin ismi olarak literatürde yerini almaktadır.¹⁹ Mossyna, Roma İmparatorluk Çağı'nda Thiounta (Gözler Köyü)²⁰ ile birlikte Phrygia Bölgesi'nin yönetim merkezi, aynı zamanda ekonomik ve kültürel açıdan canlı kentleri olan Laodikeia ile Hieropolis'in²¹ yönetimi altında bulunmaktadır.²²

Mossyna hakkında en ayrıntılı bilgiyi Ramsay'dan öğreniyoruz. Ramsay eserinde Mossyna'yı Geuzlar, Akdervent, Sazak ve Geveze köyleri hep buradadır demek suretiyle bir nevi Çal ve çevresindeki yerleşim yerlerinin ismini vererek bölgeyi Geuzlar'ın yaklaşık 5 mil ötesinde Hieropolis ile Maiandros ve Dionysopolis (Ortaköy)

¹¹ Singer "Western Anatolia in the Thirteenth Century B.C. According to the Hittite Sources Authors", 206-207.

¹² William Mitchell Ramsay, "The Cities and Bishoprics of Phrygia", *The Journal of Hellenistic Studies*, Vol. 4, (1883): 373.

¹³ R. J. A. Talbert, *Barrington Atlas of the Greek and Roman World*, Vol. 2, Map 62, Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2000, 867, 962.

¹⁴ Klaus Belke and N. Mersich, *TIB-7/Tabula Imperii Byzantini- Phrygien und Pisidien 404*, Wien: 1990, 963.

¹⁵ Ramsay, "The Cities and Bishoprics of Phrygia", 373.

¹⁶ Talbert, *Barrington Atlas of the Greek and Roman World*, 867, 962.

¹⁷ Plinius, *Naturalis Historia*, Vol. V, çev. Harris Rackham, 126; Paulys Real Encyclopedieder Classischen Altertumswissenschaft. (Pergamun Conventus'unda bir yer ismi).

¹⁸ Belke and Mersich, *TIB-7/Tabula Imperii Byzantini- Phrygien und Pisidien 404*, 963; Hasan Malay., "Batı Anadolu'nun Antik Çağ'daki Ekonomik Durumu", *E.Ü. Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi*, sy. 2, (1987): 179.

¹⁹ Bilge Umar, *Türkiye'de Tarihsel Adlar*, İstanbul: İnkılap Yayınları, 1993, 582; Nedret Bayraktar, *Antik Şehirler*, Ankara: Özkan Yayıncılık, 2002, 82.

²⁰ William Mitchell Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, İstanbul: Meb yay, 1960, 10.

²¹ T. Ritti, *Denizli-Hierapolis Arkeoloji Müzesi Yunanca ve Latince Yazılı Eserlerin Kataloğu*, çev. Nalan Firat, Napoli: 2008, 4.

²² J. G. C. Anderson, "A Summer in Phrygia: I", *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 17, (1897): 412.

arasındaki dağlık araziye lokalize etmektedir.²³ Son yıllarda GPS sistemleri aracılığıyla yapılan modern araştırmalar, bölgedeki görünür antik ve epigrafik kanıtlarla ile de desteklenerek yapılan çalışmada Mossyna, Denizli ili Çal ilçesi yüksek düzlüklerinin batı kesiminde, Sazak Mahallesi yakınında bir yer olarak tespit edilmiştir.²⁴ Bölgede eski bir yerleşim ve ana bir merkez olan Mossyna, aynı zamanda Geç Hellenistik, Roma ve Bizans Çağları'nda Motella (Metellopolis-Medele)²⁵ ile birlikte özerk bir yönetime sahip olması bakımından oldukça önemli bir yöreyi işaret etmektedir. Bölgeden elde edilen yazıtlardan anlaşıldığına göre çevre köylerin çoğunun Dionysopolis'den ziyade Mossyna topraklarına ait olduğu görülmektedir.²⁶

Büyük Menderes Nehri'nin hayat verdiği verimli ovaya sahip olan Mossyna, konumu itibarıyla antik ticaret yol bağlantıları sayesinde de çevre bölgeler ile iletişim halinde olan bir geçiş bölgesinde yer almaktadır. Ege'yi İç Anadolu'ya bağlayan üç doğal yol güzergahından biri iç kesimlere kadar ulaşan ve günümüz modern yol ağına paralel uzanan B. Menderes nehrini izleyen yoldur.²⁷ Roma yol şebekesinin bel kemiğini oluşturan Ephesos'tan Şark'a giden bu büyük yol Peutinger'in tablosunda verilirken Ramsay tarafından, Dionysopolis- Mossyna- Hyrgaleis'den gelen bir kolu oluşturan merkezler de bu yola eklenmiştir.²⁸ Yani Büyük Menderes'e ulaşan bu büyük yol sayesinde Çal Ovası'nın bölgede oldukça önemli rolü bulunmaktadır.²⁹ Kent çevresinde çok sayıda yer alan höyük yerleşimi de yine, Prehistorik Çağlar'dan itibaren Batı ve Orta Anadolu topluluklarının birbirleriyle olan etkileşimlerinde bölgenin önemine işaret etmektedir.³⁰

Mossyna, coğrafi konum olarak Phrygia bölgesi içerisinde yer almaktadır. Ramsay'ın Mossyna'yı Hierapolis, Colossai ve Dionysopolis ile birlikte Phrygia

²³ Ramsay, "The Cities and Bishoprics of Phrygia", 377-380; Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, 145-147; Umar., *Türkiye'de Tarihsel Adlar*, 582.

²⁴ Ritti, *Denizli-Hierapolis Arkeoloji Müzesi Yunanca ve Latince Yazılı Eserlerin Katoloğu*, 4; Giuseppe Scardozzi and Laura Castrianni., "Mossyna: The Rediscovery of a "Lost City" in the Territory of Hierapolis in Phrygia", *Conference on Cultural Heritage and New Technologies*, (2019): 1.

²⁵ William Mitchell Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, 146; William Mitchell Ramsay., "Antiquities of Southern Phrygia and the Border Lands (III)", *The American Journal of Archaeology and of the History of the Fine Arts*, Vol. 4, No.3, (1888): 276.

²⁶ Ramsay, "Antiquities of Southern Phrygia and the Border Lands (III)", 279.

²⁷ Yusuf Kılıç, "Denizli Yöresinin Prehistorik Yerleşimleri ve Yol Sistemi", *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildiriler*, 1. Cilt, (2007): 17; Eşref Abay, "Preliminary Report on the Survey Project of Çivril, Baklan and Çal Plains in the Upper Meander", *Basin, Southwest Anatolia, ANAS* 48, (2011): 6-8.

²⁸ Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, 50.

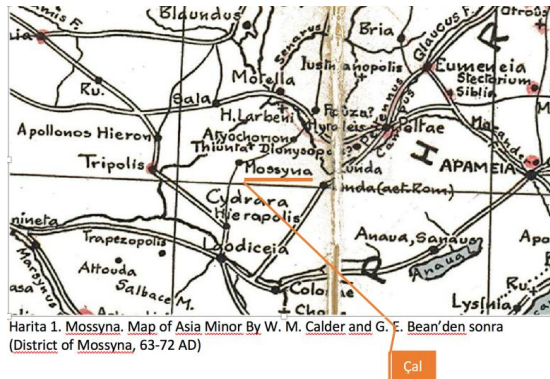
²⁹ Bilal Söğüt, "Kalıntılar Işığında Antik Dönemde Belevi Çevresi", *Çal Sempozyumu Bildirileri*, (2006): 768.

³⁰ Kılıç, "Denizli Yöresinin Prehistorik Yerleşimleri ve Yol Sistemi", 14; Celal Şimşek, "Çal ve Baklan İlçelerindeki Arkeolojik Kalıntılar", *Çal Sempozyumu Bildirileri*, (2007): 729-758.

Pacatiana içerisinde³¹ konumlandırılmasından dolayı Phrygia coğrafyası ve Phrygialılar bölge için önem arz etmiştir. Roma tarafından Phrygia Magna³² olarak adlandırılan memleket, doğusu Phrygia Salutaris, batı kısımları Phrygia Pacatiana, orta kısımları Phrygia Katakekaumene³³ olarak ayrılmış olan coğrafyaya karşılık gelmektedir.³⁴ Bu noktada bazı kaynaklar, Mossyna'yı Phrygia Katakekaumene bölgesine dahil etmişse de³⁵ (harita 1)., Strabon eserinde;

“...Katakekaumene'yi bazıları Mysia'da (İda Dağı-Murat Dağı) ile Katakekaumene arasında bulunur, bazıları da Maionia'da (Büyük Phrygia'nın sağ tarafında yer alır) kabul eder..”³⁶

şeklindeki ifadesiyle Büyük Menderes civarına işaret etmiştir. B. Menderes ve civarının kesin sınırlarının belirlenmesi ve bölgedeki kentlerin lokalizasyonlarının yapılmasının ne derece zor olduğu göz önünde bulundurularak Mossyna'nın Phrygia'nın Lydia ile sınır olduğu Phrygia Pacatiana'nın güneybatısına konumlandırılması daha doğru görülmektedir.³⁷ (Harita 1)³⁸

³¹ Ramsay, “The Cities and Bishopricks of Phrygia”, 372-373.

³² C. A. Pye, *New Dictionary of Ancient Geography, The Modern in Addition to the Ancient Names of Places*, London: 1803, 531.

³³ Strabon, *Geographika (XII-XIII-XIV) Antik Anadolu Coğrafyası*, çev. Adnan Pekman, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat yay, 2009, XII. 8. 18.

³⁴ J. A. Kitto, *Cyclopaedia of Biblical Literature*, Vol. II, Newyork: 1846, 531.

³⁵ David Magie, *Anadolu'da Romalılar 2-Batı Anadolu ve Zenginlikleri*, çev.Nezih Başgelen-Ömer Çapar, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat yay, 2002, 24-25.

³⁶ Strabon, *Geographika (XII-XIII-XIV) Antik Anadolu Coğrafyası*, XII. 8. 12.

³⁷ Strabon, *Geographika (XII-XIII-XIV) Antik Anadolu Coğrafyası*, XII. IV. 4; Talbert., *Barrington Atlas of the Greek and Roman World*, Map 62.

³⁸ Ayrıca Mossyna için bkz. Talbert 2000, R. J. A., *Barrington Atlas of The Greek and Roman World. Map-By-Map Directory*, Vol. II., (Map 62 Phrygia, Compiled by T. Drew-Bear, 1996), Princeton University press, Princeton and Oxford.

2. Epigrafik Kaynaklarda ΜΟΣΣΥΝΑ ve Literatürde Mossyna İsmi

“Mossyna” ismi geçen epigrafik kaynaklardan ilki Hieropolis yakınlarında Geveze’den kırık olarak ele geçirilmiş olan bir yazıttır;

Ὁ δῆμος ὁ Μο[σσύνων
οἱ εἰς τὸ συγγ[ραμμα ?
λη καὶ στεφαν[οῖ ?

1. Mossyna ismi. (Ramsay 1883: 378).

Yazıtta geçen isim Mo (σσύνων) şekliyle geçmekte olup sonradan tamamlanmıştır. Bu isim başlangıçta Phrygia’da Hierapolis’e yakın bir kent olan Metropolis’e bağlı piskoposluklar arasında kabul edilmiştir.³⁹ Ancak daha sonra MÖ 100 yıllarına ait aşağıdaki yazıtın okunmasıyla birlikte, Dionysopolis ve Leodikeia arasında bir piskoposluk merkezi olarak konumlandırılmıştır.⁴⁰

Διὲ Μοσσυνεῖ καὶ τῷ δήμῳ Γ(αῖος) Νώνιος Ἀπολλωνίου
υἱὸς Ἀνιηυσία Διόφαντος, ὁ διὰ γένους ἱερεὺς, τὸ
ἄγαλμα καὶ τὸν βωμὸν σὺν τῇ ὑποσκευῇ πάση ἀνέσ-
τησε δούς ἐκ τῶν ἰδίων (δηνάρια) . . τὰ δὲ λοιπὰ οἱ ἐπαν-
γειλάμενοι καθὼς ὑπογέγραπται Ἐπολλώνιος β' τοῦ Φιλοξένου
ΑΝΑΙΞ (δηνάρια) ἰ' Ἀπολλόδοτος Διοδώρου ἀγορανόμος
(δηνάρια) κέ' Ἀπολλόδοτος κ. τ. λ.¹⁷

2. Mossyna ismi. (Ramsay 1887: 350).

Yazıtlar, sosyal tarihin en önemli belgelerini oluşturdukları için bunlarda geçen yer ya da kişi isimleri, yerel kültür, költler, bölge nüfusu ve etnik unsurlar açısından önemli verilerdir. Bu çerçevede yukarıda verilen yazıtlarda Mossyna adının geçmesi bu ismin ihtiva ettiği coğrafyanın sınırlarının tespiti ve burayı mesken tutmuş olan toplumların ürettikleri kültür ve sahip oldukları inançlarının anlaşılması açısından önem arz etmektedir.

Öte yandan yazılı kaynakların yanında arkeolojik bulguların da tarih araştırmalarında önemli bir yere sahip oldukları bilinen bir gerçektir. Bu noktada Mossyna’nın tarihsel yapısının ortaya çıkarılması yani doğru sonuçlara ulaşılması için

³⁹ Ramsay, “The Cities and Bishoprics of Phrygia”, 378.

⁴⁰ William Mitchell Ramsay, “Antiquities of Southern Phrygia and Border Lands (I)”, *The American Journal of Archaeology and of the History of the Fine Arts*, Vol. 3, No ¾, (1887): 350.

bölgedeki arkeolojik bulgulardan da istifade etme zarurietiyi vardır. Nitekim arkeolojik kanıtlar arasında önemli bir yere sahip olan Apollon Lermenos tapınağı adaklarından biri üzerinde de Mossyna ismi geçmektedir. Yazıtta;

3. Mossyna ismi. Apollon Lermenos Tapınağı adası, (Öztürk-Tanrıver 2008:95).

“256 yılının (= İ.S. 171/2) Daisios ayının 12. Gününde: Diodoros’un oğlu ve Apollonios’un torunu olan ve Mossyna’da ikamet eden Hierapolis’li Diodoros, karısı ve çocukları ile birlikte, bu heykeli ‘duaları işiten Tanrı’ Helios Apollon Lairmenos’a bir şükran ifadesi olarak kendi parası ile diktirdi” denilerek,

“Mossyna”, Hieropolis sınırlarına dahil edilmiş bir yerleşimin adı olarak ilk kez tapınak ziyaretçileri tarafından ifade edilmiştir (Öztürk-Tanrıver 2008: 96). Yine yakın civarda Zeus Andreas’a yapılan adaklardan biri üzerinde de Mossyna ismine rastlanılmıştır.⁴¹

4. Mossyna Adının Kökeni

a. Mossyna Adının Ana Tanrıça İle İlişkisi

Çal yöresinin Hristiyanlık öncesi bir tapınım yeri olmasından yola çıkılarak, bu konuda yeterli delil olmamakla birlikte, Moss(a)wa-na örneğinde olduğu gibi ya da “Wiyana” “şarap”⁴² kelimesinin “-na” ekiyle Wiyana-wanda kentinin “şarap kenti”

⁴¹ Thomas Drew Bear, “Local Cults in Graeco Roman Phrygia”, *Greek, Roman and Byzantine Studies*, Vol. 17, sy.3 (1976): 257.

⁴² Alp, *Hitit Çağında Anadolu Çiviyazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar*, 4.

anlamına geldiği gibi⁴³ “Ma/Mo” yerleşiminin yöresi şeklinde değerlendirilmiştir. Burada “Ma/Mo” kelimesinin “Ana Tanrıça’yi” ifade etmesi ve sondaki “-na” ekinin ise “Kutsal Ananın Halkı” ya da “Ana Tanrıça’nın Yöresi” şeklinde bir anlam ifade etmesi olasılığı üzerinde durulmuş⁴⁴ yöreye verilen bu isim Ana Tanrıça ile ilişkilendirilmiştir. Ancak Batı Anadolu’da Tanrıçaya ait kesin olarak tapınak denilebilecek yapıyla karşılaşılacakla⁴⁵ birlikte bu düşünceyi destekler nitelikte MÖ 2. Binyıl öncesine ait yakın bölgelerde Ana Tanrıça tapınım izlerine rastlanılmıştır.

Batı Anadolu’da J. Mellaart’ın Burdur-Hacılar kazısı ile MÖ 5700-5600 dolaylarına tarihlenen Ana Tanrıça helkelciği dolayısıyla Ana Tanrıça tapınımının Mezopotamya’dan çok daha öncelerde Anadolu’da varlığına işaret eden kanıtlar bilinmektedir.⁴⁶ Phrygia’da “Midas kenti” nin de Ana Tanrıça Kybele’ye adanmış bir yer olması ve “Ana’nın Kenti” şeklinde adlandırılması da,⁴⁷ bu anlamda çalışma bölgemizdeki tanrıça tapınımını düşündürmüştür.

MS 2.yy’da Apuleius’un Altın Eşek adlı eserinde, Anadolu Ana Tanrıçası Kybele’nin ağzından;

“İlk insanlar olan Phrygia’lılar, bana Tanrıların Anası, Pessinus Tanrıçası derler. Attika’da oturanlar, Kekrops kentinin Minerva’sı diye...”

Sözleriyle Apuleius, Olympos tanrılarının birçoğunda olduğu gibi, Tanrıça Leto’nun Anadolu’nun Ana Tanrıçası olarak tapınım gördüğünü bildirmiştir. Ayrıca Hellenizm Çağı’nda Batı Anadolu’da Ana Tanrıça tapınımı, “Apollon” ile “Artemis”in annesi “Ana Tanrıça Leto”ya tapınma biçiminde devam etmektedir. Bu durum Ana Tanrıçanın Tanrıça Leto ismiyle bölgede tapınım görmesiyle değerlendirilmiş olup tanrıçanın belki de en fazla değişik isimle tapınım gördüğü yerin bu bölge olması sebebiyle bağlantı kurulmuştur. Nitekim “Leto” ile “Ana Tanrıça Kybele” arasında arkeolojik

⁴³ Sedat Alp, *Hititlerde Şarkı, Müzik ve Dans, Hitit Çağında Anadolu’da Üzümlük ve Şarap*, Ankara: Kavaklıdere Yayıncılık, 1999, 72.

⁴⁴ Bilge Umar, *İlkçağda Türkiye Halkı*, İstanbul: İnkılap Yayınları, 2002, 206; Umar, *Türkiye’de Tarihsel Adlar*, 582; M. Başkaya, “Çal, Bekilli ve Baklan İlçeleri İlkçağ ve Sonrası Yerleşim Yerlerinin Tarihsel Adlarına Genel Bir Bakış”, *Çal Sempozyumu Bildirileri*, (2007): 717-728.

⁴⁵ T. Efe, “Batı Anadolu Son Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı”, *Tunç Bakışlar Son Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı*, *Arkeo Atlas 2*, (2003): 121.

⁴⁶ Umar, *İlkçağda Türkiye Halkı*, 210-213; Taciser Tüfekçi Sivas, “Frigler ve Frig Uygarlığı” *Friglerin Gizemli Uygarlığı*, (2007): 13.

⁴⁷ R. D. Barnett, “Phrygia ve Demir Devrinde Anadolu Kavimleri”, *DTCF Dergisi 31/12*, (1986): 46; Umar, *İlkçağda Türkiye Halkı*, 214.

malzemelerde de görülen karakter benzeşmesi⁴⁸ bu noktada oldukça önemlidir. Yine bölgeye yakın yerlerden gelen yazıtlarda Meter Leto için adakların⁴⁹ bulunması ve Anadolu’da kültürün en yoğun yaşandığı Çağ’ın Demir Çağ’ı ve en yoğun tapınımın da Phrygia’da görülmesi⁵⁰ sebebiyle bu ismin Tanrıça ile bağlantısı hiçte uzak bir ihtimal görünmemektedir.

Arkeolojik malzemelere bakıldığında çalışma bölgesinde Ana Tanrıça sembollerinden olan “Ay” figürünü tanrıçaya tapınım alanlarında görmek mümkündür. Dağmarmara ile Gözler arasındaki yolun (yaklaşık Gözler’e 1,5km) güneyinde, Fadıl Örenyeri’ndeki bir evin bahçesinde bulunan bir sandukada⁵¹ Ana Tanrıça’nın gerek ay figürü gerekse Kybele’nin sembollerinden olan spirallerle resmedilmiş olması⁵² bu anlamda önemlidir. Yakın köy yerleşimi olan Develler’de Phryg Çağı’ndan itibaren yılın belirli günlerinde Phryg Bölgesi’nin ana tanrıçası Kybele için törenler yapılması ve Kesdanboğazı mevkiinde yer alan “Gavurevleri/Damları” olarak adlandırılan kutsal alandaki kapı ve mihrabın, tanrıçaya ulaşmayı sembolize eden Kybele’nin evine açılan kapı olarak algılanışı bu anlamda bölge için önemlidir.⁵³

Ayrıca yakın bölgelerde “Ma-(a)rsa-wana”, “Ma’nın Pınarı” şeklinde “Ma” kökenli yer isimlerine rastlanması “Mossyna”nın da Ma/Mo-ssy-na şeklinde “Ana Tanrıçanın Yöresi” anlamına gelmiş olabileceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Yine Medele’nin eski adı Motella’nın “Ma Tapınıcısı” anlamına gelmesi⁵⁴ ve Büyük Menderes’in Çal ve yöresi bölümünden elde edilen yazıtların çoğunda ana tanrıça tapınımının dini üstünlüğünün görülmesi⁵⁵ Bilge Umar’ın Mosyyna isminin “Ma/Mo’nun yöresi” şeklindeki düşüncesini destekler niteliktedir. Yine Çal ilçesi Bahadınlar sınırlarında Apollon Tapınım Alanında⁵⁶ Kybele Tapınak modelini andıran ve çoğunlukla kutsal aktivitelerin gerçekleştirildiği mekan olarak düşünülen taş

⁴⁸ Hüseyin Üreten, “Tanrıça Leto: Lydia Sikkeleri Üzerinde”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (6), (2007): 28-34.

⁴⁹ Esengül Akıncı Öztürk ve Cumhuriyet Tanrıver, “New Katagraphai and Dedications from the Sanctuary of Apollon Lairbenos”, *Epigraphica Anatolica* 41, (2008): 96; Esengül Akıncı Öztürk ve Cumhuriyet Tanrıver, “Some New Finds from the Sanctuary of Apollon Lairbenos”, *Epigraphica Anatolica* 42, (2009), 88.

⁵⁰ Lynn. E. Roller, “The Great Mather at Gordion: The Hellenization of an Anatolian Cult” *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 111, (1991): 135.

⁵¹ Ritti, *Denizli-Hierapolis Arkeoloji Müzesi Yunanca ve Latince Yazılı Eserlerin Kataloğu*, 119-120.

⁵² Lynn. E. Roller, *Ana Tanrıçanın İzinde, Anadolu Kybele Kültü*, çev. B. Avunç, Alfa Yayıncılık, 2004, 120.

⁵³ Şimşek, “Çal ve Baklan İlçelerindeki Arkeolojik Kalıntılar”, 729-758.

⁵⁴ Umar, *Türkiye’de Tarihsel Adlar*, 567-568, 581.

⁵⁵ William Mitchell Ramsay ve D. G. Hogarth, “Apollo Lermenus”, *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 8, (1887): 390-391.

⁵⁶ Ramsay ve Hogarth, “Apollo Lermenus”, 376.

merdivenler ve sunak alanlarının bulunması⁵⁷ düşüncesi de bu ismin ana tanrıça ile ilişkisini kuvvetlendirmektedir.

b. Mossyna Adının Bölge Fitolojik Unsurları İle Olan İlişkisi

Bölgede yetişen bitki türleri ve bolluğu bölge isminin şekillenmesinde önemlidir. Nitekim Olympos ormanlarında yetişen meşe ve gürgen ağaçlarının alışılmışın dışında bir yoğunluğa sahip olması, Strabon tarafından Olympos Dağı'nın güney taraflarına yerleştirilen Myslerin⁵⁸ buraya "Mysie" adını verişlerinin kendi dillerindeki "Mysos", kelimesinin "gürgen"⁵⁹ anlamı taşımasıyla ilişkilendirilmiştir. Kelimenin Lydia dilindeki anlamı ise gürgen ile benzer yapıda olan "kayın ağacı" isminden gelmektedir.⁶⁰ Coğrafi yapı özellikleri bakımından yakın çevresinde Baklan ve Çivril yörelerine göre, kendisine has farklılıklar gösteren Çal yöresi de (Mossyna), iklim ve coğrafi özellik olarak kışın düşük, yazın yüksek sıcaklıkları ile Ege Bölgesi ve İç Anadolu Bölgesi arasında bir geçiş iklim özelliği göstermektedir. Bu iklim özelliklerinin paralelinde bölgede Prehistorik Çağ boyunca tarımsal üretim önemli olmuştur.

Bu anlamda yörede yaygın olarak üzüm yetiştiriciliği ve şarap üretimi yapılmaktadır.⁶¹ Şarap ve şarabın ana kaynağı olan Asma Ağacı bitkisi birçok ilkel gelenekte ölümsüzlüğün yani ebedi hayatın simgesi durumundadır.⁶² Bu anlamda oldukça önemli bir bitki olan üzüm bitkisi Çal yöresinin başlıca tarım ürünüdür. 1826 yılında Arundel'in bölgeyi ziyaretinde "Sazak Köyü'nden sonra şarap tanrısı Bacchus'un toprakları olarak tanımladığı ve siyah meyve, şarap ve lezzetli kurutulmuş üzüm yetiştirilen Mossyna'ya geçilmiştir"⁶³ ifadesiyle bugün olduğu gibi Antik Çağ'da da Çal Yöresi'nin üzüm (asma) yetiştiriciliği ve şarap üretiminin önemli bir merkezi olduğu anlaşılmaktadır. Bu anlamda Çal Ovası'nın kalbini oluşturan Antik Çağ

⁵⁷ Francesco D'andria, "Phrygia Hierapolis'i (Pamukkale) 2013 Kazı ve Restorasyon Çalışmaları", 36. *Kazı Sonuçları Toplantısı*, Cilt 1, (2014): 208-212; H. Hüseyin Baysal, "Menderes Vadisi'ndeki Yaşamda Önemli Bir Merkez Apollon Lermenos Tapınağı", *Çal Sempozyumu Bildirileri*, (2007): 712-717.

⁵⁸ Strabon, *Geographika (XII-XIII-XIV) Antik Anadolu Coğrafyası*, XII, 8. 10.

⁵⁹ Charles Texier, *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, çev. Ali Suat, Cilt I, Ankara: Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Yayıncılık, 2002, 230.

⁶⁰ Veli Sevin, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Ankara: TTK Yayıncılık, 2001, 43.

⁶¹ Abay, "Preliminary Report on the Survey Project of Çivril, Baklan and Çal Plains in the Upper Meander", 6-7.

⁶² Yusuf Kılıç- Elvan Eser, "Eskiçağ Toplularının Mitolojisinde Ölümsüzlük Arayışı", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, cilt IV, sy. XIII, (2017): 135.

⁶³ Peter Thonemann, *The Maeander Valley A Historical Geography from Antiquity to Byzantium*, Cambridge University Press, 2011, 192-193.

Dionysopolis kenti de⁶⁴ benzer özelliği ile ön plana çıkmaktadır. Ki burada yetişen üzümlerin o dönem denizaşırı memleketlere ticareti yapılmıştır. Gerçekten de Tanrı Dionysos adına Dionysopolis (Ortaköy)'de kurulan kent yörede üzüm bağlarının gelişmesini sağlamıştır.⁶⁵ Ayrıca bölgede buğday, ayçiçeği, afyon/haşhaş ekimi ve meyve yetiştiriciliği de yapılmaktadır.⁶⁶ Bununla birlikte bölgenin Kral Yolu başta olmak üzere önemli ticaret yollarının güzergâhı üzerinde bulunması, dönemin en iyi şaraplarının üretilip ticaretinin yapılması, ayrıca Roma Çağı'nda Anadolu içlerine kadar uzanan yol şebekesinin buradan geçmesi bölgeni stratejik önemini artırmıştır.⁶⁷ Nitekim Roma Çağı'nda Menderes Vadisi'nde üretilen şaraplar, özellikle de Mossyna Bölgesi'nin şarapları-Çal yöresi şarabı veya Apollon Lermenos şarabı olarak ününü devam ettirmiştir.⁶⁸

Öyle ki, Strabon Menderes Vadisi şarapları için;

“..Nysa yakınında, Maiandros nehrinin öte kıyısında önemli yerleşmeler vardır...Nehrin bu kıyısında Briula, Mastaurae Akharaka ve kentin yukarı kısmında dağda Aromeus denen en iyi Mesegites şarabının elde edildiği Aroma vardır..”⁶⁹ derken,

Büyük Menderes kaynakları civarındaki tepelerde Apameia'ya (Dinar) yakın değerli bir tür bal şarabı yapımında kullanılan özellikle suyu çok uygun üzümler yetiştirilir diye Magie'nin bahsettiği yüksek ovalar da Mossyna ve yakın civarı olmalıdır.⁷⁰ Plinius, B. Menderes'in yukarı kısmında Apameia şaraplarının bal rakısı “mead” yapımında kullanıma uygun şaraplar olduğunu bildirmektedir.⁷¹

⁶⁴ Ramsay, “The Cities and Bishoprics of Phrygia”, 380; Thonemann., *The Maeander Valley A Historical Geography from Antiquity to Byzantium*, 175.

⁶⁵ Şimşek, “Çal ve Baklan İlçelerindeki Arkeolojik Kalıntılar”, 729-758.

⁶⁶ Abay, “Preliminary Report on the Survey Project of Çivril, Baklan and Çal Plains in the Upper Meander”, 6-7.

⁶⁷ İbrahim İmamoğlu ve Muzaffer Çetin, *Arşiv Belgelerinde Çal Tarihi*, Denizli: Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayıncılık, 2016, 16.

⁶⁸ Coşkun Daşbacak ve Ümit Figen Daşbacak, “Antik Dönem Ritüellerinde ve Günlük Yaşamda Şarap”, *Ulusal Bağcılık-Şarap Sempozyumu ve Sergisi*, (2008): 348; Thonemann, *The Maeander Valley A Historical Geography from Antiquity to Byzantium*, 192-193.

⁶⁹ Strabon, *Geographika (XII-XIII-XIV) Antik Anadolu Coğrafyası*, XIV, I, 47.

⁷⁰ Magie, *Anadolu'da Romalılar 2-Batı Anadolu ve Zenginlikleri*, 35.

⁷¹ Plinius, *Naturalis Historia*, XIV, 74-76.

Phryg öncesi bölgede egemenliği bulunan Geç Hitit Beylikleri Çağı'nda ise Hitit yapıtı olan bir kabartma üzerinde kral Warpalawas'a bolluk ve bereket sembolü olarak verilen üzüm salkımı yer almaktadır;

“..Ben hakim kahraman Warpalawas, sarayda bir prensken bu asmaları dektim. Tanrı Tarhundas onlara bolluk ve bereket versin...”

4. Üzüm. Kral Warpalavas'a ait Dvrıs Kaya Kabartması (MÖ 1200-742)

Dinsel bayramlarda tanrılara şarap sunumu vazgeçilmez iken, Hititlerin emir ve fermanlarında da bağcılık ve üzüm yetiştiriciliği köklü bir kültüre işaret etmektedir. Çünkü Hititlerde alkollü içecekler önemli bir yere sahipti. Kültepe tabletlerine göre yetiştiriciliği yapılan meyveler arasında ilk sırayı üzüm almaktaydı. Hititlerde şarabın hazırlanması ve sunulması gibi işlemlerden sorumlu kişilerin olduğu ve “GAL GEŠTIN” “şarabın başı” İmparatorluk Çağı'nda yüksek rütbeli bir general için kullanılmaktadır.⁷² Üzüm/şarap daha çok borç senetlerinde “-ina, -ana, warki qitip ka/iranım” “bağ bozumunda/bağ bozumuna kadar/bağ bozumundan sonra” gibi borcun ödeneceği zamanı belirtmek amacıyla da kullanılmıştır.⁷³

B. Hrozny tarafından Hint-Avrupa dili olduğu görüşü kabul edilen Hititçe, Batı Anadolu'ya değin uzanan bir kullanım alanına sahiptir. MÖ 2. Bin yıl öncesinde Anadolu'ya gelip yerleşen kişiler gerek şahıs ismi gerekse yer adlarında Hititçe ile birlikte Luwice'yi kullanmışlardır. Hitit Çağı'nda Luwice Anadolu'da en çok konuşulan dillerden biri olmuştur. Luwice'de “-as” “olmak” iken Hititçe “-es” “olmak” anlamındadır. Özellikle de Batı Anadolu'da Arzawa bölgesinde Luwice yaygın olarak konuşulmaktadır. Luwice ve Hititçenin yapısal birer parçası olan -ss süfiksleri (sonekleri) ile oluşturulan yer adlarına Hitit Çağı'nda Batı Anadolu'da çok yaygın

⁷² Alp, *Hitit Çağında Anadolu Çiviyazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar*, 47, 81, 151.

⁷³ Esma Öz, “Kültepe Tabletlerine Göre Asur Ticaret Kolonileri Döneminde Anadolu'da Üzüm Yetiştiriciliği ve Bağcılık”, *Akademik Bakış*, Cilt 5, sy.9, (2011): 286-287

olarak rastlanılmaktadır. Yer adlarının çok konservatif oldukları göz önünde tutulursa Prehistorik Çağlarda Ege Adaları Yunanistan ve Anadolu’da yaşayan halklar arasında bir dil yakınlığı söz konusudur.⁷⁴

Fonetik bir yaklaşımla değerlendirildiğinde yakın bölgede kent ırmak, kıyı isimlerine baktığımızda “Morysnos”⁷⁵ gibi isimlerin kullanımı Büyük Menderes civarında görülmektedir. Kiepert ayrıca Mossyna’nın konumunu belirtirken onu Mosysnos Nehri’nin başına konumlandırmıştır⁷⁶ Hititçede “şarap” anlamına gelen “wiyana” Yunanca *oinos* ŞARAP anlamına gelmektedir. Hititçe “-assu” ise “iyi” anlamında kullanılmaktadır⁷⁷. Zaman zaman kaynaklarda “Mossynos, Mossynoi”,⁷⁸ olarak görülen kelime yukarıda ifade edildiği üzere Batı Anadolu Yunan coğrafyasındaki bu dil yakınlığından dolayı Hititçe -Yunanca tarihsel dil beraberliği ve etkileşiminin bir sonucu olarak “Mo-ssy-nos” şeklinde “En İyi Şarap Kenti” anlamına gelmiş olabileceği de öngörülmektedir.

Ancak Calder gibi kelimenin Grek kökenli olmadığını düşünen otoriterin⁷⁹ yanında Ramsay eserinde Morsynos ile Mossyna ismi arasındaki benzerliğe işaret ederek, “kule” ya da “ağaç ev” anlamına gelen kelimenin Anadolu’da İskitlerle ilişkisine değinmiştir.⁸⁰

c. Mossyna Adının Topluluk Adları İle İlişkisi

Mossynos, Mossynoi, Mossyni⁸¹ şeklinde yazımlarına rastladığımız kelimeye Antik kaynaklardan Strabon “Mossy” kelimesini “kule” anlamında kullanmıştır. Doğu Karadeniz’de Moskhia Dağları’nda yaşayan Mosynek kabilesinin ismi olarak bahsetmiştir.⁸² Herodot eserinde, Mossyna halkı için Orbelos Dağı’ndan getirdikleri kazıkları gölün ortasına dikerek yaptıkları evlerde yaşayan ve Prasias (Salda) Gölü çevresinde atları ve sığırlarına balık yediren, her birinin birçok karısı olan insanlar olarak anlatmıştır. Ayrıca Herodot eserinin bir başka yerinde Pers askerlerinin arasında

⁷⁴ Alp, *Hitit Çağında Anadolu Çiviyazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar*, 4, 14-15.

⁷⁵ Bayraktar, *Antik Şehirler*, 82; R. Haluk Söner, “Antiokheia Ad Maeandrum Antik Kenti”, *Humanitas*, 5 (9), (2017): 140-144.

⁷⁶ Ramsay, “The Cities and Bishoprics of Phrygia”, 379.

⁷⁷ Alp, *Hitit Çağında Anadolu Çiviyazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar*, 4, 18.

⁷⁸ Plinius, *Naturalis Historia*, XIV, 126.

⁷⁹ W. R. Halliday, “Mossynos and Mossynoikoi”, *The Classical Association*, Vol. 37, sy.5-6 (1923): 106-107.

⁸⁰ Ramsay, “The Cities and Bishoprics of Phrygia”, 379.

⁸¹ Plinius, *Naturalis Historia*, XIV, 126.

⁸² Strabon, *Geographika (XII-XIII-XIV) Antik Anadolu Coğrafyası*, XII, 3. 18.

Mossynoikoi isminden bahsetmiştir.⁸³ Eserinde bu isme en geniş yer veren Ksenophon ise Mossynoikler⁸⁴ için, köyden köye bağırarak iletişim kuran, dar ve derin vadilerden geçerek km'lerce yürüyebilen Trabzon ile Ordu arasında bir kabilenin ismi olarak yer vermiştir. Ksenophon, Herodot ve Strabon'un ayrıntılı olarak anlattığı Mossynoikoiler ile Thraklar arasında köken anlamında bir tutarsızlık görünmemektedir.⁸⁵ MÖ. 15. ve 13. Yy Anadolu'nun batısına yapılan göçlerin de bir sonucu olarak Pelasglar gibi⁸⁶ birçok Trakyalı kavmin Anadolu'ya geçtiği bilinmektedir.

Ksenophon'un bahsettiği coğrafi mekanın fiziki anlamda çalışma bölgesinden uzak olması ve Mossyna halkı için antik kaynaklarda olumsuz ifadelerin yer almasının taraflı bir bakış olabileceği düşüncesiyle bu iki durumu göz ardı edip, meseleye farklı boyuttan yaklaşıldığında; "Mossyna" isminin bazı kaynaklarda Trakya-Phryg orjinli olma ihtimaline rastlanılmaktadır.⁸⁷ Bu anlamda Plinius'un aşağıdaki sözü önemlidir;

*"..Mysialılar, Phrygialılar ve Bithynialılar adlarını, Avrupa'dan Moesi, Brygi ve Thyni adlarıyla gelen üç göçmen topluluğundan almışlardır..."*⁸⁸

Anadolu'da topluluk ve yer isimlerinin bölgeye gelen uluslar ile ilişkili olabileceği vurgusu yapılmaktadır. Çünkü bölgeye gelen toplulukların isimleri, ya da o toplumdaki kahramanların isimleri bölge ismini belirlemede önemli olmuştur.

Yine Phrygia-Karia-Lydia üçgeni ayrımında yer alan⁸⁹ Çal yöresi için Strabon'un;

"...Phrygialılar ve Mysia'lular arasındaki sınırı belirtmek zordur ve her kabilenin diğerinden ayrı olduğu gerçeği kabul edilmiştir. (Phrygialılarla Mysia'lular hakkında şu sözü vardır; "Mysia'luların ve Phrygia'luların sınırları ayrıdır."; fakat aralarındaki sınırları belirtmek zordur.) Bunun nedeni oraya giden yabancıların barbar ve asker olmaları nedeniyle, fethedilmiş olan ülkeyi devamlı bir şekilde elde tutamamaları ve çoğu zaman göçebe olduklarından önlerine gelen halkları ve sırası gelince

⁸³ Herodotos, *Herodot Tarihi*, çev. Mümtekin Ökmen, İstanbul: Remzi Kitapevi yay., 1991, V. 16; III. 94; VII. 78.

⁸⁴ Ksenophon, *Anabasis*, çev. Hayrullah Örs, İstanbul: Meb yay., 1962, V. IV. 1-30.

⁸⁵ Halliday, "Mossynos and Mossynoikoi", 106.

⁸⁶ J. A. R. Munru, "Pelasgians and Ionians", *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 54/2, (1934): 114, 122-127.

⁸⁷ Halliday, "Mossynos and Mossynoikoi", 106-107.

⁸⁸ Plinius, *Naturalis Historia*, V. 145.

⁸⁹ Herodotos, *Herodot Tarihi*, VII. 30.

diğerleri tarafından kendilerinin de ülkeden sürülmüş olmalarıdır. Bütün bu kabilelerin Thrak kökenli oldukları varsayılır. Çünkü Thrak'lar hemen öbür tarafta otururlar ve her iki taraftaki halk birbirinden çok farklı değildir... ”⁹⁰

İfadesinden bölge halkından Phrygialıların ve Mysialıların Thrakyalı kabileler oldukları ve bölgenin göç anlamında hareketli bir yapısının olduğu anlaşılmaktadır. Yine Mysialıların, Avrupa’lı göçmen “Moesi” (Moesia-Serbia) topluluğundan adını almış oldukları üzerine görüşler bulunmaktadır.⁹¹ Nitekim Makedonia ve Trakya’dan gelen Phryglerin de, Anadolu’ya yerleşerek Phrygia adını alan Thrak kökenli bir topluluk oldukları düşüncesiyle⁹² antik yazarlar fonetik benzerlikten de yola çıkarak Phryg halkını Thrak kökenli Brygler’le ilişkilendirmişlerdir. Ülke adı olan, “yurdu” anlamındaki -ia ekinden ise “Phryg-ia” Phrygler’in yurdu şeklinde Anadolu’ya yerleşmiş halkın adı olarak bahsetmişlerdir. Bu durum Phryg iskeletleri üzerinde yapılan ölçümlerle de ispatlanmış ve yaygın görüş olarak Akdeniz ırkına mensup oldukları kabul edilmiştir.⁹³

Herodot’un anlattığı MÖ 492 yılında Yunanistan seferine çıkan İranlı komutan Mardonios’un Makedonya’ya gelip konakladığı esnada ordusuna saldıran Thrak boyu Brygler’le savaşın onlara baş eğdirmesi olayında ise, MÖ 15. yüzyıldan itibaren Anadolu’ya tek bir seferde değil, topluluklar halinde farklı tarihlerde gelmiş olan Brygler’in bir kısmının Avrupa’da kalmış ve Mardonios’u uğraştıran halk olabilecekleri düşünülmüştür.⁹⁴

Phryglerin kökeni meselesi ile ilgili bu varsayım onların Thrak kabilelerinden oldukları yönündedir.

⁹⁰ Strabon, *Geographika (XII-XIII-XIV) Antik Anadolu Coğrafyası*, XII. IV. 4.

⁹¹ Sevin, *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası*, 43.

⁹² Strabon, *Geographika (XII-XIII-XIV) Antik Anadolu Coğrafyası*, XII. IV. 4; Sevin, *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası*, 193.

⁹³ Herodotos, *Herodot Tarihi*, VII. 73; Bilge Umar., *Phrygia, Bir Tarihsel Coğrafya Araştırması ve Gezi Rehberi*, İstanbul: İnkılap Yayıncılık, 2008, 6.

⁹⁴ Strabon, *Geographika (XII-XIII-XIV) Antik Anadolu Coğrafyası*, XII. 3. 20; Umar, *Phrygia, Bir Tarihsel Coğrafya Araştırması ve Gezi Rehberi*, 6.

Gerçekten Strabon'un, “..Bütün bu kabilelerin Thrak kökenli oldukları varsayılır. Çünkü Thrak'lar hemen öbür tarafta otururlar ve her iki taraftaki halk birbirinden çok farklı değildir...”⁹⁵

İfadesi Homeros'un İlyada adlı eserinde Truvalılar için MÖ 3. Bin yılda Anadolu'ya yerleşen Thraklar soydaşları demesiyle aynı şeye işaret etmektedir. Yaklaşık MÖ 12.yy'larda Phrygler, Batı Anadolu halkını bir kısmını izole ederek ya da emniyetleri için önlerindeki kabileleri Toroslar'ın ötesine sürmek suretiyle Batı Anadolu'nun geniş kesimine hakim olmuşlardır.⁹⁶

Nitekim Homeros, Phryglerden “savaşa girmek için yanıp tutuşan”⁹⁷ bir ulus olarak bahsederken Strabon Phrygleri barışsever insanlardır şeklinde tanımlamaktadır.⁹⁸

5. Mossyna Halkının Kökeni Meselesi

Tüm bunlarla birlikte Thrakia'dan gelen Phrygler⁹⁹ için Asur belgelerinde Halys ırmağının doğusuna yerleşenlere Muşki halkı denilmesi ve kralları Mita'nın Phrygia kralı Midas ile özdeşleştirilmesi de¹⁰⁰ bölge halkının etnik yapısı açısından önemli olmalıdır.

Halys ırmağının doğusunda ve batısındaki merkezlerde bulunan çanak çömlekler ve ölü gömme geleneklerini dikkate alan bazı uzmanlar Phrygler ile Muşkiler'in aynı kavim olarak adlandırılmasının güç olduğunu düşünmektedirler. Ayrıca Muşkiler ile Phrygler'in Anadolu'ya ayrı ayrı yerlerden gelmiş olabilecekleri yönünde de görüşler mevcuttur.¹⁰¹ Ancak Anadolu'nun batısı ve güneydoğusuna yerleşerek Asurlularla çatışan bu insanları bir klan ya da ethnos olarak net bir isimle tanımlamak için de yeterince kanıt bulunmamasına karşın,¹⁰² Muşkiler'in Phryglerle aynı tarihlerde

⁹⁵ Strabon, *Geographika (XII-XIII-XIV) Antik Anadolu Coğrafyası*, XII. 4. 4.

⁹⁶ M. Mellink, *Dark Ages and Nomads c. 1000 BC*, Nederlands Instituut Voor Het Nabije Oosten, Leiden: 1964, 64.

⁹⁷ Homeros, *İlyada*, çev. Azra Erhat-A. Kadir, İstanbul: Türkiye İş Bankası yay., 2014, II. 860-865; X. 435-440.

⁹⁸ Strabon, *Geographika (XII-XIII-XIV) Antik Anadolu Coğrafyası*, XII. VII. 2.

⁹⁹ Sevin, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, 193.

¹⁰⁰ R. D. Barnett, “Phrygia and the Peoples of Anatolia in the Iron Age”, *Cambridge Ancient History II/2*, (1975): 47; Umar, *Phrygia, Bir Tarihsel Coğrafya Araştırması ve Gezi Rehberi*, 9.

¹⁰¹ Veli Sevin, “Frygler”, *Anadolu Uygarlıkları*, (1982): 233; Alp, *Hitit Çağında Anadolu Çiviyazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar*, 27.

¹⁰² Konstantinos Kopaniias, “The Mushki/Phrygian Problem from the Near Eastern Point of View”, *NOSTOI*, (2015): 221-222.

Anadolu'ya gelen kavimlerden biri olduğu bilinmektedir.¹⁰³ Ayrıca Muşkiler'in etnik kökeni ve kimlikleri konusundaki bilgilerin sınırlı olmasından dolayı net kanıtlara ulaşmak son derece zordur. Ancak bunların Herodot'ta adı geçen Moschilerle bağlantılı olabilecekleri de varsayılmıştır.¹⁰⁴ Bu noktada Barnett, Doğu Karadeniz kökenli bu halkın Kızılırmak civarına inerek Phryglerle birleşmiş olabilecekleri yönünde görüş belirtmiştir.¹⁰⁵

Asur yıllıklarında I. Tiglat-Pileser (MÖ 1115-1077) iktidarından itibaren Muşkilerle olan münasebetler hakkında bilgiler verilmektedir.¹⁰⁶ Ayrıca Muşki kralı Mita'nın vasalı olan Tabal krallarından Warpalawas'ın Konya-Ereğlisi yakınlarındaki İvriz anıtında da tanrı Tarkhun'a elinde üzüm salkımı ile betimlenmiştir. Bu sunumda Warpalawas'ın giysisinin Phryg türü süslemeler içermesi gibi verilerden hareketle Mita ile ilişkilendirilerek¹⁰⁷ MÖ 9.- 8. yıllar'da Asur baskılarıyla batıya doğru ilerleyişleri sonrasında Phryglerle birleşmiş olmaları da yüksek ihtimal olarak görülmektedir. Bu bağlamda Thrak kavmi olan Phrglerin uzun süre Batı ve Orta Anadolu'da bulduklarının anlaşılması, buna karşın Muşkilerin ise Asurlular ve doğu kültürüyle iç içe olmaları gibi etkenler düşünüldüğünde Phryg-Muşki kültürel unsurlarındaki ayrım olağan karşılanmalıdır.

Avrupa halkları arasında Muşkiler, Brigler yani Phrygler'in Anadolu yarımadası içerisinde bir yerden diğer yere göç eden kabileler olduğunu söyleyen E. Akurgal'ın Muşkiler'in geldikleri Güneydoğu Avrupa'daki "Mösia" denilen bölge adının, ön Phrygler olarak bilinen Muşkilerin adıyla bir bağlantısının olabileceğini bildirmektedir.¹⁰⁸ Yine Herodot'ta Muşki kralı Mita'nın Yunan kıtasında yer alan Delphoi Apollon tapınağına armağanlar göndermesi, Mita'nın Phryg kralı Midas olabileceğini düşündürmüştür.¹⁰⁹ Bunlara ilaveten Phrygler'in batı dünyası ile ilişki içinde bulunduğunu gösteren arkeolojik kanıtlar da mevcuttur.¹¹⁰

¹⁰³ Charles Burney, *Historical Dictionart of the Hittites, Historical Dictionaries of Ancient Civilizations and Historical Eras*, No. 1, Oxford: The Scarecrow Press, 2004, 210; M. J. Mellink, "Mita, Mushki and Phrygians", *Anadolu Araştırmaları II /1-2*, (1965): 318-319.

¹⁰⁴ Mellink, "Mita, Mushki and Phrygians", 319.

¹⁰⁵ Barnett, "Phrygia and the Peoples of Anatolia in the Iron Age", 418.

¹⁰⁶ Daniel David Luckenbill, *Ancient Records of Assyria and Babylonia*, Vol I., The University of Chicago Press, Chicago, Illinois: 1926, 74, 93, 101, 132.

¹⁰⁷ Umar, *Phrygia, Bir Tarihsel Coğrafya Araştırması ve Gezi Rehberi*, 8.

¹⁰⁸ Seton Llyod, *Türkiye'nin Tarihi*, Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları Yayıncılık, 1989, 59; Ekrem Akurgal, *Anadolu Uygarlıkları*, Antalya: Net Turistik Yayıncılık, 1998, 137; Umar, *İlkçağda Türkiye Halkı*, 176.

¹⁰⁹ Umar, *Phrygia, Bir Tarihsel Coğrafya Araştırması ve Gezi Rehberi*, 9.

¹¹⁰ Sevin, "Frygler", *Anadolu Uygarlıkları*, 235.

Balkanlardan Anadolu'ya gelerek Batı Anadolu'da yerleşmiş bölgeye gelen kabilelerden¹¹¹ Thrak orjinli¹¹² bir topluluğun ismi olabileceğinin düşünülmesi bu anlamda hiç te uzak gelmemektedir. Çünkü Batı Anadolu'da Mossyna'nın da içerisinde yer aldığı bu topraklara MÖ. 15.yy'dan itibaren gelerek Roma Çağ'ının sonlarında gerek Phrygia ve Mysia, gerekse Lydia bölgelerine adı verilerek yaşamış Anadolu içlerine kadar uzanan kabile topluluklarının yaşamış olduğu bilinen bir gerçektir. Ve bu topluluklar aşiret kökenini düşündüren isimler almışlardır. Şehirlerin sonlarına getirilen "-ene, -enum" ekleri de "Moste-ne", "Mosteniler'in şehri" ya da "Poemanenum", "Poemaneniler'in şehri" örneğinde olduğu gibi¹¹³ "Mossy-na" "Mossy" isimli bir kabilenin ismini almış bir yerleşim adı olabileceğini düşündürmektedir.

Diğer taraftan son yıllarda yapılan çalışmalarda Thraklar'ın Türk kökenli olduklarına dair Avrupa kaynaklarının verdiği bilgilerin doğruluğu dil verilerince de onaylanmıştır.¹¹⁴ Hatta Herodot'un bahsettiği Paeonianslar ile Tursha, Tursenoi, Etrusci'nin aynı ırka mensup olabilecekleri ihtimali de¹¹⁵ Batı Anadolu'ya gelen Thraklar'ın kökeni itibarıyla konu açısından önemlidir. Mossynoikoiler'in Thraklar gibi beyaz derileri üzerine dövme yapmaları¹¹⁶ İskit mumyaları üzerinde de cesetlerin hem ön hem de arkalarının dövmelerle kaplı olmaları¹¹⁷ Türk karakter izlerine işaret etmektedir.

Ayrıca bölgenin demircilik anlamında gelişmiş olması sebebiyle Mossyna yöresi ve halkı için 19. yy'la kadar demircilik yapan kişilerin sayıca çokluğuyla bağdaştırılıp Demirji Köy olarak isimlendirilmiştir.¹¹⁸ Güney Sibirya'da ortaya çıkan Türk kültürlerinde demirciliğin öneminin yatsınamaz olmasına işaret etmektedir. Ayrıca Ural Dağları'nın doğu kesiminde İskitler'e ait demir malzemeler demircilikte gelinen noktayı göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Yine İskit Çağı'na tarihlenen buluntular Pazarık Kurganları'ndaki metalürjinin ne kadar gelişmiş olduğunu göstermektedir.¹¹⁹

¹¹¹ Halliday, "Mossynos and Mossynoikoi", 106-107.

¹¹² Plinius, *Naturalis Historia*, V. 29.

¹¹³ A. H. M. Jones, *The Cities of The Eastern Roman Provinces*, Oxford University Press, London: 1971, 38.

¹¹⁴ Çingiz Garaşarlı, *Truvağlar ve Etrüskler Türk İdiler*, çev. Sefer Yavuzaslan, Konya: Kömen Yayıncılık, 2014, 15-16.

¹¹⁵ Munru, "Pelagians and Ionians", 127.

¹¹⁶ Halliday, "Mossynos and Mossynoikoi", 106.

¹¹⁷ Taner Tarhan, "İskitler'in Dini İnanç ve Adetleri", *Tarih Dergisi*, sy. 23 (1969): 168.

¹¹⁸ Belke and Mersich, TIB-7/Tabula Imperii Byzantini- Phrygien und Pisidien, 963; Ramsay ve Hogarth, "Apollo Lermenus", 376; M. Başkaya, "Çal, Bekilli ve Baklan İlçeleri İlkçağ ve Sonrası Yerleşim Yerlerinin Tarihsel Adlarına Genel Bir Bakış", 719.

¹¹⁹ M. P. Griaznov, "The Pazarık Burial of Altai", *American Journal of Archaeology*, c. XXXVII, sy.1 (1933): 43.

Görülüyor ki Türkler tarihlerinin en eski çağlarından itibaren demircilik ile uğraşmışlardır. Destanları'nın birçoğunda olduğu gibi Ergenekon Destanı'nda da demir ana unsurdur. Yine deyimlerden “bir şamanın karısı saygıdeğerdir, bir demircinin karısı hürmete layıktır” gibi atasözlerinin yer alması¹²⁰ demirciliğin toplumdaki durumunu göstermesi açısından önemlidir.

Bu anlamda Denizli il sınırları topraklarında özellikle ırmak boylarında ve geçiş bölgelerinde yer alan yerleşimler Mossyna'da olduğu gibi, dönemin en mamur ve en zengin yerleşimleri olmuştur. Ve yaşadıkları çağın kültürlerini taşıyarak insanlık tarihi kültür ve medeniyetinde yol gösterici olmuşlardır. Bu süreçte Türklerin Anadolu'daki varlık sürecini takiben de bölgede yaşamakta olan Rum ya da diğer unsurların kendi dillerinde adlandırmış oldukları yer isimleri, nüfussal çoğunluğa hakim etnik grup olmaları sebebiyle belli ölçüde Türkçeleştirilmiştir.¹²¹ 1915 yılında bir genelge ile şehir kasaba ve köy adlarının Osmanlılıkla ilgisi bulunmadığı ve telaffuzlarının zor olması gerekçesiyle uygun isimlerle değiştirilmesi ön görülmüş olup, 1916'da bir talimatla Osmanlı ülkesinde islam olmayan topluluklara ait olan kasaba, köy, şehir, dağ, nehir adlarının Türkçeye çevrilmesi için bir çalışma yapılarak verilecek yeni isimleri belirleyen unsurlardan birisi yerel coğrafi özelliklerden oluşması olmuştur.¹²² Bu isimlendirme sürecinde Türkiye'de şehrsel ve kırsal mekanlardaki yer isimlerinin isim kökenlerine bakıldığında genel olarak bunlardan biri doğa kökenli olanlardır¹²³. Özellikle de kırsal kesimlerde tepe, vadi, dağ, ırmak, göl gibi doğal oluşumların adlarını içeren yer isimleri sıkça verilmiştir.¹²⁴ Yörenin daha sonra Çağatay Türkçesinde “Çal”¹²⁵ tanımlayıcı olarak “düzlük, yükselti” anlamına gelen ismi almasında bölgenin coğrafi özellikleri belirleyici unsurlardan olmuştur.¹²⁶

¹²⁰ Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara: TTK Yayıncılık, 1995, 84.

¹²¹ Melih Çoban, “Toplumsal Hafıza ve Siyasal Dönüşümler Bağlamında Mekan İsimlerinin Önemi: Türkiye Örneği”, *VII. Ulusal Sosyoloji Kongresi Kitabı*, c. 3 (2013), 671.

¹²² S. Özcan, “20. Yüzyılın Başlarında Canik (Samsun) Sancağında İsimleri Değiştirilmek İstenen Kaza, Köy, Mahalleler ve Yeni İsimleri”, *I. Ulusal Geçmişten Geleceğe Samsun Sempozyumu*, (2006): 674-675.

¹²³ Çoban, “Toplumsal Hafıza ve Siyasal Dönüşümler Bağlamında Mekan İsimlerinin Önemi: Türkiye Örneği”, 669.

¹²⁴ V. Günel, M.S. Şahinalp ve A. Güzel, “Coğrafi Ortamın Şehrsel Mekan Adlarına Etkisi: Şanlıurfa Şehri Örneği”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (1) (2011): 466.

¹²⁵ Tuncer Gülensoy, *Barbar Türkler*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2011, 10.

¹²⁶ Levent Kurgun, Denizli İli Yer Adları, Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Denizli, 2002, 122, 641-642; M. Başkaya, “Çal, Bekilli ve Baklan İlçeleri İlkçağ ve Sonrası Yerleşim Yerlerinin Tarihsel Adlarına Genel Bir Bakış”, 7719.

Sonuç

Mossyna kaynaklara göre Antik Çağ'da Denizli ili Çal ilçesi ve yöresine verilen addır. MÖ 1. Bin yıl ve öncesinde Mysia, Phrygia ve Lydia bölgelerinde yaşanan göç hareketliliğinin Anadolu'nun içlerine kadar uzanan coğrafyada etkisini göstermesi sebebiyle bölgeye gelerek yerleşen ve orayı yurt edinen toplulukların balkanlardan gelen Thrak unsurlardan olduğu anlaşılmaktadır. Son yıllarda yapılan araştırmalarda da Phrygler ile Makedonların dil bakımından yakınlıkları göz önünde bulundurulduğunda çalışma bölgesi Mossyna'nın ataları için,¹²⁷ Balkan yarımadasıyla etnik bir bağlantıdan bahsedilebilir. Yörenin bu ismi almasında göçle gelen bu topluluklar arasında Mossyna'ya yerleşmiş olanların kültürel unsurlarına yansıyan birtakım özelliklerinden dolayı Türk gruplar olabilecekleri de ihtimal dahilinde görünmektedir. Mossyna ismi arkeolojik ve yazılı bulgulara göre Ana Tanrıça Kybele tapınımına işaret etmektedir. Nitekim Mossyna'lılara "Kutsal Ananın Halkı" ya da "Ana Tanrıçanın Yöresi" şeklinde tanımlamalar bulunmaktadır. Bununla birlikte bölgede yetişen bitki türleri ve bolluğunun bölge isminin şekillenmesinde önemli olduğu ve MÖ 2. Bin yıl öncesinde bölgeye gelip yerleşen halkların gerek şahıs gerekse yer adlarında Hititçe ile birlikte Luwice'yi kullanmış olmalarına paralel olarak Batı Anadolu Yunan coğrafyasındaki dil yakınlığından dolayı, "Mossynos" kelimesinin Yunanca "-oinos" ekiyle "En İyi Şarap Kenti" anlamına gelmiş olabileceği de düşünülmektedir. Dolayısıyla Mossyna'nın bu ismi alması yörenin tarihi ve coğrafi özelliklerine paralel olarak kültürel unsurları ile de uyumlu görünmektedir.

¹²⁷ Alp, *Hitit Çağında Anadolu Çiviyazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar*, 26.

Kaynaklar

ABAY, E., "Preliminary Report on the Survey Project of Çivril, Baklan and Çal Plains in the Upper Meander", *Basin, Southwest Anatolia*, ANAS 48 (2011): 1-87.

ALP, S., *Hititlerde Şarkı, Müzik ve Dans, Hitit Çağında Anadolu'da Üzüm ve Şarap*, Ankara: Kavaklıdere Yayınları, 1999.

ALP, S., *Hitit Çağında Anadolu Çiviyazılı ve Hiyeroglif Yazılı Kaynaklar*, Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları Yayınları, 2002.

AKURGAL, E., *Anadolu Uygarlıkları*, Antalya: Net Turistik Yayınları, 1998.

ANDERMAN, D. H., "A Street Fit for a King Naming Places and Commemoration in the American South", *Professional Geographer*, 52/4, (2000): 672-684.

ANDERSON, J. G. C., "A Summer in Phrygia: I", *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 17, (1897): 396-424.

BAŞKAYA, M., "Çal, Bekilli ve Baklan İlçeleri İlkçağ ve Sonrası Yerleşim Yerlerinin Tarihsel Adlarına Genel Bir Bakış", *Çal Sempozyumu Bildirileri*, (2007): 717-728.

BARNETT, R. D., "Phrygia and the Peoples of Anatolia in the Iron Age", *Cambridge Ancient History II/2*, (1975): 417-442.

BARNETT, R. D., "Phrygia ve Demir Devrinde Anadolu Kavimleri", çev. Ömer Çapar *DTCF Dergisi 31*: 12, (1986): 43-73.

BAYRAKTAR, N., *Antik Şehirler*, Ankara: Özkan Matbaacılık, 2002.

BAYSAL, H. H., “Menderes Vadisi’ndeki Yaşamda Önemli Bir Merkez Apollon Lermenos Tapınağı”, *Çal Sempozyumu Bildirileri*, (2007): 712-717.

BELKE, K. and MERSİCH N., TIB-7/Tabula Imperii Byzantini- Phrygien und Pisidien 404, Wien: 1990.

BURNEY, C., *Historical Dictionart of the Hittites, Historical Dictionaries of Ancient Civilizations and Historical Eras*, No. 1, The Scarecrow Press, (2004).

ÇOBAN, M., “Toplumsal Hafıza ve Siyasal Dönüşümler Bağlamında Mekan İsimlerinin Önemi: Türkiye Örneği”, *VII. Ulusal Sosyoloji Kongresi Kitabı*, Cilt.3, (2013): 667-675.

D’ANDRİA, F., “Phrygia Hierapolis’i (Pamukkale) 2013 Kazı ve Restorasyon Çalışmaları”, *36. Kazı Sonuçları Toplantısı*, c.1 (2014).

DAŞBACAK, C. ve DAŞBACAK Ü. F., “Antik Dönem Ritüellerinde ve Günlük Yaşamda Şarap”, *Ulusal Bağcılık-Şarap Sempozyumu ve Sergisi*, (2008).

DİNÇOL, A. M., “Hititler”, *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi*, c.1, (1982):17-120.

DREW BEAR, T., “Local Cults in Graeco Roman Phrygia”, *Greek, Roman and Byzantine Studies*, Vol.17, sy. 3 (1976): 247-272.

EFE, T., “Batı Anadolu Son Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı”, *Tunç Bakışlar Son Kalkolitik ve İlk Tunç Çağı*, *Arkeo Atlas 2*, (2003): 94-129.

GARAŞARLI, Ç., *Truvalılar ve Etrüskler Tüerk İdiler*, çev. Sefer Yavuzaslan, Konya: Kömen Yayınları, 2014.

GARSTANG, J., “Hittite Military Roads in Asia Minor: A Study in Imperial Strategy with a Map”, *American Journal of Archaeology*, Vol. 47, (1943): 36-62.

GÜLENSOY, T., *Barbar Türkler*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2011.

GÜNAL, V., ŞAHİNALP M.S. ve GÜZEL A., “Coğrafi Ortamın Şehirselleşme Mekan Adlarına Etkisi: Şanlıurfa Şehri Örneği”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (1), (2011): 463-508.

GRİAZNOV, M. P., “The Pazarik Burial of Altai”, *American Journal of Archaeology*, C. XXXVII, sy.1 (1933).

HALLİDAY, W. R., “Mossynos and Mossynoikoi”, *The Classical Association*, Vol. 37, sy. 5-6, (1923): 105-107.

HERODOTOS, *Herodot Tarihi*, çev. Mümtekin Ökmen, İstanbul: Remzi Kitapevi Yayınları, 1991.

HOMEROS, *Ilyada*, çev. Azra Erhat-A. Kadir, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2014.

İMAMOĞLU, İ. ve ÇETİN M., *Arşiv Belgelerinde Çal Tarihi*, Denizli: Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2016.

JONES, A. H. M., *The Cities of The Eastern Roman Provinces*, Oxford University Press, London: 1971.

KILIÇ, Y., “Denizli Yöresinin Prehistorik Yerleşimleri ve Yol Sistemi”, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildiriler*, c.1 (2007): 12-23.

KILIÇ, Y.- ESER, E., “Eskiçağ Topluluklarının Mitolojisinde Ölümsüzlük Arayışı”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, c.IV., sy. XIII, (2017): 122-156.

KILIÇ, Y.- BAŞOL, S.- ESER, E., “Mira-Kuwalia’dan Miryokefalon Zaferi’ne Çivril ve Yöresi”, *Miryokefalon Zaferi*, Denizli: Denizli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, (2020): 8-37.

KINAL, F., *Arzawa Memleketlerinin Mevkii ve Tarihi*, Ankara: 1953.

KİTTO, J., *A Cyclopaedia of Biblical Literature*, Vol. II, Newyork, 1846.

KOPANIAS, K., “The Mushki/Phrygian Problem from the Near Eastern Point of View”, *NOSTOI*, (2015).

KSENOPHON, *Anabasis*, çev. Hayrullah Örs, İstanbul: Meb Yayınları, 1962.

KURGUN, L., *Denizli İli Yer Adları*, Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi, 2002.

LLYOD, S., *Türkiye'nin Tarihi*, Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları Yayınları, 1989.

LUCKENBILL, D. D., *Ancient Records of Assyria and Babylonia*, Vol I., Chicago, Illinois: The University of Chicago Press, 1926.

MACQUEEN, J. G., “Geography and History in Western Asia Minor in the Second Millennium B.C”, *An St 18*, (1968): 169-185.

MACQUEEN, J. G., *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*, çev. Esra Davutoğlu, Ankara: Arkadaş Yayıncılık, 2018.

MAGİE, D., *Anadolu'da Romalılar 2-Batı Anadolu ve Zenginlikleri*, çev. Nezih Başgelen-Ömer Çapar, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2002.

MALAY, H., “Batı Anadolu'nun Antik Çağ'daki Ekonomik Durumu”, *E. Ü. Arkeoloji ve Sanat Tarihi Dergisi*, sy. 2, (1983): 50-61.

MELLİNK, M., *Dark Ages and Nomads c. 1000 BC*, Nederlands Instituut Voor Het Nabije Oosten, (1964).

MELLİNK, M. J., “Mita, Mushki and Phrygians”, *Anadolu Araştırmaları II /1-2*, (1965).

MUNRU, J. A. R., “Pelasgians and Ionians”, *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 54/2, (1934):109-128.

ÖZ, E., “Kültepe Tabletlerine Göre Asur Ticaret Kolonileri Döneminde Anadolu’da Üzüm Yetiştiriciliği ve Bağcılık”, *Akademik Bakış*, Cilt 5, sy.9 (2011): 285-294.

ÖZCAN, S., “20. Yüzyılın Başlarında Canik (Samsun) Sancağında İsimleri Değiştirilmek İstenen Kaza, Köy, Mahalleler ve Yeni İsimleri”, *I. Ulusal Geçmişten Geleceğe Samsun Sempozyumu*, (2006): 671-687.

ÖZTÜRK, E. A. ve TANRIVER C., “New Katagraphai and Dedications From The Sanctuary of Apollon Lairbenos”, *Epigraphica Anatolica* 41, (2008): 91-111.

ÖZTÜRK, E. A. ve TANRIVER C., “Some New Finds from the Sanctuary of Apollon Lairbenos” *Epigraphica Anatolia* 42, (2009): 87-97.

PLİNİUS, *Naturalis Historia*, çev. Harris Rackham, Vol. V, London: The Loeb Classical Library.

PYE, C., *A New Dictionary of Ancient Geography, The Modern in Addition to the Ancient Names of Places*. London: (1803).

RAMSAY, W. M., “The Cities and Bishoprics of Phrygia”, (Bishoprics), *The Journal of Hellenistic Studies*, Vol. 4, (1883): 370-436.

RAMSAY, W. M., “Antiquities of Southern Phrygia and Border Lands (I)”, *The American Journal of Archaeology and of the History of the Fine Arts*, Vol. 3, (1887): 344-368.

RAMSAY, W. M., “Antiquities of Southern Phrygia and the Border Lands (III)”, *The American Journal of Archaeology and of the History of the Fine Arts*, Vol. 4, No.3, (1888): 263-283.

RAMSAY, W. M., *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, İstanbul: Meb Yayınları,1960.

RAMSAY, W. M ve HOGARTH D. G., “Apollo Lermenus”, *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 8, (1887): 376-400.

RİTTİ, T., *Denizli-Hieropolis Arkeoloji Müzesi Yunanca ve Latince Yazılı Eserlerin Katoloğu*, çev. Nalan Fırat, Napoli: Liguori, (2008).

ROLLER, L. E., “The Great Mother at Gordion: The Hellenization of an Anatolian Cult”, *The Journal of Hellenic Studies*, Vol. 111, Cambridge University Press, (1991): 128-143.

ROLLER, L. E., *Ana Tanrıçanın izinde, Anadolu Kybele Kültü*, çev. B. Avunç, Alfa Yayınları, 2004.

SEVİN, V., “Frygler”, *Anadolu Uygarlıkları*, (1982): 230-244.

SEVİN, V., *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2001

SİNGER, I., “Western Anatolia in the Thirteenth Century B.C. According to the Hittite Sources Authors”, *Anatolian Studies*, Vol. 33, (1983).

SCARDOZZI, G. ve CASTRIANNI, L., “Mossyna: The Rediscovery of a “Lost City” in the Territory of Hierapolis in Phrygia”, *Conference on Cultural Heritage and New Technologies*, November 4-6, (2019).

SİVAS, T. T., “Frigler ve Frig Uygarlığı”, *Friglerin Gizemli Uygarlığı*, (2007): 9-14.

SÖĞÜT, B., “Kalıntılar Işığında Antik Dönemde Belevi Çevresi”, *Çal Sempozyumu Bildirileri*, (2006): 766-778.

SÖNER, R. H., “Antiokheia Ad Maeandrum Antik Kenti”, *Humanitas*, 5 (9), (2017):139-153.

STRABON, *Geographika (XII-XIII-XIV) Antik Anadolu Coğrafyası*, çev. Adnan Pekman, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2009.

ŞİMŞEK, C., “Çal ve Baklan İlçelerindeki Arkeolojik Kalıntılar”, *Çal Sempozyumu Bildirileri*, (2007): 23-25.

TALBERT, R. J. A., *Barrington Atlas of The Greek and Roman World. Map-By-Map Directory, Vol. II, (Map 62 Phrygia, Compiled by T. Drew-Bear, 1996)*, Princeton University press, Princeton and Oxford: (2000).

TARHAN, T., İskitler’in Dini İnanç ve Adetleri, *Tarih Dergisi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, sy. 23 (1969): 145-170.

TEXIER, C., *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, çev. Ali Suat, Cilt I, Ankara: Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Yayınları, 2002.

THONEMANN, P., *The Maeander Valley A Historical Geography from Antiquity to Byzantium*, Cambridge University Press, 2011.

UMAR, B., *Türkiye’de Tarihsel Adlar*, İstanbul: İnkılap Yayınları, 1993.

UMAR, B., *İlkçağda Türkiye Halkı*, İstanbul: İnkılap Yayınları, 2002.

UMAR, B., *Phrygia, Bir Tarihsel Coğrafya Araştırması ve Gezi Rehberi*, İstanbul: İnkılap Yayınları, 2008.

ÜNAL, A., *Hititler Devrinde Anadolu II*, İstanbul, 2003.

ÜRETEN, H., “Tanrıça Leto: Lydia Sikkeleri Üzerinde”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 6, (2007): 25-40.

YAKAR, J., *Anadolu'nun Etnoarkeolojisi, Tunç ve Demir ağlarında Kırsal Kesimin Sosyo-Ekonomik Yapısı*, ev. Selen Hırçın Riegel, Homer Yayıncılık, 2000.

YİĞİT, T., “MÖ II. Binyılda denizli ve evresi”, *Uluslararası Denizli ve evresi Tarih ve Kültür Sempozyumu*, (2007).